

היחס לכוח פיזי ולגבורה צבאית בתנועת הנוער בני עקיבא מיום הקמתה ועד תש"ח

דרור גרינבלום

עניינו של מאמר זה לבחון את סוגיית היחס לכוח ולגבורה צבאית בתנועת הנוער בני עקיבא מיום הקמתה ועד למלחמת השחרור, ולערוך השוואה קצרה עם הימים שאחרי תשכ"ז.

סוגיית הפעלת הכוח ואופן השימוש בו עומדת במרכז השיח של התנועה הציונית כמעט מראשיתה. מדובר בסוגיה שלה השפעה ניכרת על עיצוב אופייה והתנהלותה של התנועה ועל עיצוב תודעתה העצמית, שהרי מדובר במהפכה של ממש. שנות הגלות הארוכות והיעדרה של ישות יהודית עצמאית זה כאלפיים שנה הפכו את סוגיית הכוח לנושא שולי בחיי היום יום של האומה. היהדות לא נדרשה לדיון הגותי והלכתי הכרוך בדילמות של הפעלת הכוח ולהתנהגות מוסרית בזמן מלחמה. הדיון בשאלות אלו, כשכבר התקיים, היה תיאורטי, ללא המתח והדריכות הקיימים בצורך לספק פתרונות לבעיות אקוטיות וממשיות.

במסורת היהודית לא נמצא גישה אחידה לשאלות של כוח ומוסר. כמו בנושאים הגותיים רבים חלוקים ביניהם המקורות גם בעניין המלחמה, ונוכל למצוא בהם מגוון של דעות, משלילה מוחלטת ושיוכה של אַמנות הלחימה לאומות העולם ועד לראייה במלחמה ערך וכלי לגיטימי ומוסרי להינקם מאויבים ולקרב את הגאולה.

עם זה אפשר לקבוע שבתרבות היהודית, בעיקר בתקופת הגלות, התפתחה גישה הסולדת משפיכות דמים ומסתייגת מהערצת הכוח. השימוש באלמות נחשב תכונה השייכת לגויים והוגדר "אומנותו של עֶשׂו".

הקמת התנועה הציונית וחזון חידוש העצמאות המדינית בארץ ישראל החזירו נושאים אלו לסדר היום. השינויים המפליגים בגורלם ובעתידם הצריכו את היהודים לדון בסוגיות

רבות שכמעט שנמחקו מן הזיכרון הקולקטיבי, ומשמעותן שינוי מהפכני בתודעתם ובדימוים העצמי¹, ובכלל זה סוגיית הכוח.

לידתו של אתוס לאומי חדש העוסק בגבורה צבאית וביחס חיובי לשימוש בכוח היה כרוך מראשיתו בוויכוחים קשים ובחיבוטי נפש. התברר שמדובר באחד מהעצבים הרגישים ומעוררי המחלוקת בתוך התנועה הציונית.

בציונות הדתית היחס לשאלה זו מורכב ומסובך אף יותר. כחלק מהתנועה הציונית הכירה הציונות הדתית בצורך לבחון לעומק את שאלת היחס לכוח ובסופו של דבר לפתח גישה חיובית לשימוש בו. כחלק מהעולם היהודי דבקו רוב הדתיים-לאומיים, בעיקר אנשי תורה ועבודה, במסורת אבות מושרשת ורבת שנים, שסלדה משימוש באלימות.

כמו תנועת הפועלים, גם בפני הציונות הדתית עמדה השאלה כיצד לחנך את הנוער למאבק צבאי "ובה בעת לשמור על שלמותו המוסרית"².

המחקר בשאלת היחס לכוח בציונות ובחברה הישראלית הוא תחום חָקָר שקיבל מעמד והבלטה משלו בשנים האחרונות. את פריצת הדרך בנושא יש לראות בספרה המכונן של אניטה שפירא חרב היונה, הציונות והכוח, ובספרו של אהוד לוז מאבק בנחל יבוק. לספרים אלו אפשר לצרף רשימה הולכת וגדלה של מאמרים ופרקים בספרי מחקר העוסקים בסוגיית הכוח הן מצד ההצדקה שבהפעלתו (הצדק שבמלחמה) הן מצד אופן הפעלתו (מוסר הלחימה)³. המחקר בשאלת היחס לכוח וגבורה צבאית בציונות הדתית עומד רק בראשיתו⁴, ושאלת היחס לכוח בבני עקיבא לא נחקרה עד כה בהרחבה.⁵

1 'א' לוז, מאבק בנחל יבוק – עצמה, מוסר וזהות יהודית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 9.

2 לוז, מאבק בנחל יבוק (שם), עמ' 290.

3 דוגמאות למחקרים בסוגיית הכוח בתנועה הציונית: ר' אלבוים-דרור, החינוך העברי בארץ ישראל, ירושלים תשמ"ו, א, עמ' 360–365, ב, עמ' 351–359; א' בן אליעזר, דרך הכוונת, היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1936–1956, תל אביב 1995; י' גורני, השאלה הערבית והבעיה היהודית, תל אביב תשמ"ו; ר"א דרור, המחר של האתמול, האוטופיה הציונית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 104–107, 168–171; א' לוז, "על מיתוס התחייה של המכבים", האומה, כסלו תשל"ט, עמ' 44–52; לוז, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1); א' שפירא, חרב היונה, הציונות והכוח 1881–1948, תל אביב 1992 ועוד. ספר יסוד על מיתוסי גבורה בתנועה הציונית: Zerubavel Yael, *Recovered Roots*, Chicago 1955.

4 מחקר מקיף ראשון (רעיוני, לא היסטורי) בעניין זה: א' הולצר, לאומיות ומוסר, השקפות על השימוש בכוח בזרמים אידאולוגיים בקרב ציונים דתיים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ט. בספרו של לוז, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1), יש כמה דיונים בשאלה זו: פרק יד, עמ' 348–351, פרק טו ועוד; א' דון יחיא, "דת וטרור פוליטי ביהדות הדתית ופעולות הגמול בתקופת המאורעות", הציונות יז (1993), עמ' 155–190; S. Eliash, *The Response of the Jewish Community to Arab Terror 1936–1939, The Religious Position, Bar-Ilan Studies in History 2* (1984), pp. 193–209; ג' ברוכי, פעילות הקיבוץ הדתי בתחום הביטחון בתקופת המנדט תרצ"ו–תש"ז, רמת גן תשנ"ז, עמ' 117–122; א' רביצקי, הקץ המגולה ומדינת היהודים, תל אביב תשנ"ג. דיונים ביחס לכוח וגבורה צבאית פזורים לאורך הספר, בעיקר בפרק שלישי, "הקץ הדוחק", ראו

תנועת תורה ועבודה

את התשתית האמונית והאידיאולוגית של תנועת בני עקיבא אפשר למצוא בהשקפת עולמה הערכית של תנועת האם תורה ועבודה.⁶ התנועה שאפה ליצור מודל של חלוץ דתי-לאומי המשלב יהדות וסוציאליזם, ולזה נלוותה השאיפה לתחייה לאומית ולאורח חיים מוסרי ברוח תורת ישראל שישפיע על העולם כולו: "שיבת ישראל לציון צורך העולם היא [...] אנו מביאים את ברכת אברהם לכל גויי הארץ, שיבת ישראל לארצו וחיידוש כוחו, תרומה גדולה היא לקיום השלום בעולם".⁷

את האווירה הרוחנית של תנועת תורה ועבודה אפשר לסכם בדבריו של לוז המתאר אותה כ"הלוח רוח הומני אוניברסלי שרווח בציונות הדתית החלוצית לפני הקמת המדינה".⁸ הלך רוח זה בולט בעקרונותיה ובהתנהלותה של תנועת הנוער בני עקיבא ומוביל לתפיסת עולם עקרונית הסולדת משימוש בכוח ורואה בו מנוגד לרוח היהדות. במאמרי אוכיח מגמה זו.

היחס לכוח בשנים הראשונות תרפ"ט–תרצ"ו: בין ברית שלום לרוויזיוניזם

תנועת בני עקיבא הוקמה בכ"ד באדר תרפ"ט, ומייסדה היה בחור צעיר ששמו יחיאל אליאש, אשר גם יזם בתרצ"ח את משמרות אליצור והיה בתש"א ממקימי היחידה הדתית של הפלמ"ח.⁹

לדוגמה עמ' 115–119. בספריהם של י' באומל, גיבורים למופת, באר שבע תשס"ד, ור' שטאובר, הלקח לדור, ירושלים תש"ס, יש דיונים קצרים בסוגיית הכוח בציונות הדתית. עוד דוגמאות למאמרים העוסקים בסוגיה ספציפית של יחס לכוח: י' אחיטוב, "מן הספר אל הסייף: על דמותו החזויה של הצבא הישראלי עפ"י התורה בשנים הראשונות לקום המדינה", מ' בר און וצ' צמרת (עורכים), שני עברי הגשר, ירושלים תשס"ב, עמ' 414–434; י' הדרי, "מלחמת ששת הימים, שתי תגובות: תנועת העבודה והציונות הדתית הלא משיחית", בתוך א' שגיא ור' שוורץ (עורכים), מאה שנות ציונות דתית, ג, רמת גן תשס"ג, עמ' 259–321; ס' כהן, "ספרא וסייפא", עיונים 15 (תשס"ה), עמ' 239–274.

5 מלבד עבודת התזה שלי, שעליה מבוסס מאמר זה, ופרק מספרה של עפרה אלעד על בני עקיבא הדן בסוגיות הקשורות לגיוס לצבא הבריטי, לפלמ"ח ולגוש עציון. ראו ד' גרינבלום, היחס לכוח בתנועת הנוער בני עקיבא מיום הקמתה ועד מלחמת השחרור, עבודת מוסמך, אוניברסיטת חיפה, חיפה 2001; ע' אלעד, מ'תורה ועבודה' ל'תורה' מול 'עבודה', בני עקיבא בארץ ישראל מ-1939 ועד אמצע שנות השישים, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל אביב, תל אביב 2004, עמ' 134–161. מעט דיונים בשאלת היחס לכוח בבני עקיבא מובאים בספריהם של ש' ובר, חולצה כחול על רקע שחור, תל אביב תשנ"ח, וי' באומל, גיבורים למופת (לעיל, הערה 4), – על צנחני היישוב וחנה סנש.

6 א' פישמן, הפועל המזרחי 1921–1935, תל אביב תשל"ט, עמ' 17–25; ש"ז שרגאי, חזון והגשמה, אנגליה תש"ד.

7 י' ברנשטיין, יעוד ודרך, תל אביב תשט"ז, עמ' 66, וראו גם פישמן (שם), עמ' 8.

8 לוז, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1), עמ' 362.

9 על הקמת התנועה, ראו י' אלפסי, 'תורה ועבודה' בחזון ובמעש, תולדות 'הפועל המזרחי' וסיכום פועלם של מייסדיו, תרפ"ב–תרצ"ב, תל אביב תשמ"ה, עמ' 121; י' אליאש, מעשה הבא בחזון, תל אביב

המנחים של קורס ההדרכה הראשון של בני עקיבא היו ארנסט סימון, ר' בנימין והר' ישעיהו שפירא.¹⁰ אליאש מציין שראשוני התנועה ראו בד"ר סימון את מדריכם החינוכי, והשפעתו הייתה גדולה בראשית דרכה של התנועה. הרכב צוות ההדרכה מרמז על אופייה האידאולוגי של התנועה בשנותיה הראשונות, ויש לתת את הדעת על האוריינטציה הפוליטית של בני עקיבא בנקודת זמן זו. סימון – מחנך, הוגה דעות וסופר, היה פעיל חשוב בברית שלום ומטיף דרך קבע להבנה בין יהודים לערבים. תפיסת עולמו מתאפיינת ביחס עמוק לאמונה היהודית ויחס מסויג למצוות המעשיות.

ישעיהו שפירא, שכונה האדמו"ר החלוץ, ממנהיגי הפועל המזרחי בארץ וממעצבי דרכה של תנועת תורה ועבודה, היה כבר בחייו דמות מופת לאנשי הציונות הדתית, וכתביו הם מכתבי הייסוד של תנועת בני עקיבא.

יהושע רדלר-פלדמן, הידוע בכינויו הספרותי ר' בנימין, סופר ואיש ציבור ידוע, פעיל בברית שלום מיום הקמתה, פעל כל ימיו לשיתוף פעולה יהודי ערבי.

אם כן, שניים משלושת חברי צוות ההדרכה הראשון בבני עקיבא היו חברים בברית שלום ופעלו להבנה והתקרבות בדרכי שלום בין יהודים לערבים. השלישי בצוות – האדמו"ר החלוץ, מייצג השקפת עולם יהודית הומניסטית של ראשוני תורה ועבודה.

כניסת הרב נריה לתנועה

אליאש מספק עדות חשובה על קרבתה של בני עקיבא לברית שלום באותה עת: אליאש חיפש אדם שיחליף אותו בניהול הסניף הירושלמי ושמע על עולה חדש מרוסיה הלומד בישיבת מרכז הרב, ושמו משה צבי הנקין (נריה). "חברים שהתייעצתי אתם בדבר הכנסת חבר בעל דעות רביזיוניסטיות להיות המחנך של בני עקיבא הרתיעו אותי מצעד כזה".¹¹ כשפנה לנריה בהצעה להדריך בתנועה, התלבט נריה, משום שבני עקיבא נוטים לברית שלום. בסופו של דבר הושגה הסכמה לתחילת פעילותו של נריה בבני עקיבא על יסוד החלטה משותפת שלא לעסוק בבעיות פוליטיות ובמתח שבין הרביזיוניזם לברית שלום. מתברר שהיחס לרוויזיוניזם מעסיק את בני עקיבא מראשית דרכה גם בחו"ל. בשנת תרצ"ג מתפרסם בהד השומר הדתי, ביטאונה של תנועת השומר הדתי, מאמר על תנועת ברית

תשמ"ג; מ' בר-לב, י' כהן וש' רוזנר (עורכים), במשך היובל – חמישים שנות תנועת בני עקיבא בישראל, תל אביב תשמ"ז; אלעד, (לעיל, הערה 5), עמ' 54–58.

10 אליאש, מעשה הבא בחזון (שם), עמ' 76. סימון היה גם אחר משלושת חברי ההנהלה הראשונים של בני עקיבא, ראו מ' בר-לב, (שם), עמ' 19. מעניין שסימון אינו מזכיר בספרו האוטוביוגרפי פרקי חיים, תל אביב תשמ"ז, אפילו במילה אחת את קשריו לבני עקיבא בצעירותו.

11 אליאש, מעשה הבא בחזון (שם), עמ' 82.

טרומפלדור.¹² הכותב רואה בבית"ר תנועה קיצונית המטיפה ל"ציונות הטהורה בלי שום מזיגות ותבלין"; הנוער שלה מתאפיין בחוסר עמקות ותוכן פנימי, ובתנועה זו "מבכרים את הצורה על התוכן [...] מקבלים את הרושם שיש להם תפקיד של אנשי צבא משוללי כל רצון עצמי ומהלך מחשבות עצמאי. העיקר הפקודה והמשמעת". לצד החיוב מציין הכותב שבתנועה זו מחנכים למסירות נפש. על יחס הציבור של המזרחי לברית טרומפלדור למדים מהערה מאירת עיניים של המחבר בסוף דבריו:

יודע אני למפרע שביחסי לבית"ר אעורר עלי את דעת הרבה מזרחיים, הרוחשים איזה מן אהבה מיוחדת לחברת בית"ר ויש מה אפ"י [כנראה אפילו, ג"ד] העומדים בראשה [...] האם עלינו להיות מסייעים לידי אנשי בית"ר המבכרים את היסוד הלאומי על היסוד הדתי?

אם כן, הכותב רחוק מלהתלהב מהתנועה הבית"רית, מהרוח הלאומית והצבאית השורה בה, אך הוא יודע היטב שבקרב הנוער המזרחי דווקא מרובה האהדה לבית"ר ולתנועת הנוער שלה.

נמצאנו למדים שהאוריינטציה הפוליטית של הנהגת בני עקיבא בארץ ובחו"ל בשנותיה הראשונות נוטה בבירור לשמאל, ואילו הלכי הרוח בקרב הנוער עצמו אינם חד משמעיים.

היחס לצבאיות, חינוך גופני וטיול בתנועה בראשיתה

בתרצ"ד יצאה החוקה הראשונה של התנועה, והיא הייתה לשולחן ערוך של הארגון.¹³ סעיפי החוקה פותחים צוהר להבנת רוחה ואופייה של בני עקיבא. מטרת התנועה מוגדרת: "חינוך דור עברי נאמן ומסור לתורתו, עמו וארצו, החי על עבודתו ברוח התורה".¹⁴ מסמאות התנועה הן: "יהדות זקופה ואמיצה"; "מרדנות קדושה" נגד הרחוב המתנוון בריקנותו ו"גילוי המאור שבתורה"; "קדש את חייך בעבודה וקדשם בתורה".¹⁵ אבקש לתת את הדעת בעיקר לשני נושאים בחוקה: (א) היחס לצבאיות, התעמלות ותרגילי סדר; (ב) היחס לטיולים וליציאה לחיק הטבע. חוקת התנועה מסתייגת מטיפוח יתר של ערך הצבאיות, החינוך הגופני ותרגילי הסדר. נושאים אלו הם צרכים חיוניים בעת הזאת, ויש לטפל בהם אך לא לקדשם. בערך "תרגילי סדר" נאמר:

12 א' אונגר, "בחזית הנוער", בתוך אצ"ד, תיק בר"ע 175: הד השומר הדתי, קרקוב, טבת תרצ"ג, עמ' יב.

13 וזאת החוקה, ארגון בני עקיבא בארץ ישראל, תרצ"ד, בתוך אצ"ד, תיק 88, בני עקיבא בארץ ישראל.

14 שם, עמ' 6.

15 שם, עמוד אחורי.

המדריך מסדר תרגילי סדר כדי שחברי העדה ילכו יפה בזמן טיול או תהלוכת סניף. על המדריך להדגיש שפעולה זאת היא פחות חשובה מאשר פעולות אחרות של העדה ולהבליט את התנגדותנו לצבאיות¹⁶ (ההדגשות שלי, ד"ג).
 ובערך "התעמלות" כתוב: "בשביל ההתפתחות הגופנית של החברים מסדרים פעילות התעמלות על המדריך להדגיש שאין זה אידיאל בשבילנו" (ההדגשות שלי, ד"ג).¹⁷

היחס לטיול

הטיול מופיע כערך דתי-חסידי בעל מטרות רוחניות וכולט היעדר הדגש על הטיול כערך לאומי, אמצעי להכרת הארץ וכיבושה והתחברות לרגבי מולדת. בסעיף זה בחוקה כתוב: העדה משתדלת להרבות בטיולים [...] לחניה בוחרים נוף יפה ושם מתפללים מנחה ומעריב [...] שרים שירים דתיים וחסידיים. התפקיד: לפתח הרגשות הדתיים של החברים, לעורר געגועים לחיי קיבוץ ולהתרחקות משאון העיר ומותרות. בהמשכו של הטיול עולים ביחד לראש גבעה כדי לשיר לרקוד ולהתפלל, והמטרה: לפתח את הרגש הדתי ובייחוד את הרגש לתפילה – עבודה שבלב" (ההדגשות שלי, ד"ג).¹⁸
 טיפוח הרגש הדתי הוא המטרה העיקרית ביציאה לחיק הטבע. הנוף היפה משמש אמצעי לעבודה הפנימית של האדם עם עצמו ועל עצמו. יחס מיוחד זה לטיול בולט בהשוואה למקום שתפס הטיול באותה העת בתנועות הנוער החילוניות. מטרת הטיול הייתה כיבוש הארץ ברגליים. הטיול היה השיטה החינוכית להקניית אהבת הארץ וליצירת קשרי הזדהות לארץ ישראל.¹⁹ מושגים אלו אינם מוכרים בבני עקיבא בשנותיה הראשונות.

היחס לכוח בין תרצ"ו לתש"ה

שנות המרד הערבי בין תרצ"ו לתרצ"ט, ואחריהן השנים הרות הגורל של מלחמת העולם השנייה, הן שנים מכריעות בעיצוב תודעתה הלאומית של הציונות, ובכלל זה עיצוב השקפת העולם ביחס לכוח. אהוד לוז מציג בספרו מאבק בנחל יבוק שלושה זרמים עיקריים בסוגיית השימוש בכוח הקיימים בתנועה הציונית בתקופת המנדט: (א) הזרם היהודי-הומניסטי המוצא ניגוד חריף ובלתי ניתן לגישור בין היהדות לרעיון השימוש בכוח. אנשי ברית שלום מייצגים זרם זה; (ב) הזרם האקטיביסטי מבית מדרשו של זאב ז'בוטינסקי, שלפי עמדתו "הכוח הוא תנאי למימוש הייעוד המשיחי-היהודי", והוא מרכיב אימננטי בהשקפת עולם

16 שם, עמ' 22.

17 שם.

18 וזאת החוקה, שם עמ' 23.

19 ר' אלבוים-דרור, רב שיח חוקרים, בתוך תנועות הנוער 1920–1960, עמ' 5; שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 368–369.

יהודית; (ג) הזרם המרכזי של תנועת הפועלים אשר מבטא עמדת ביניים: חרדה עמוקה לגורלו של העם ועם זה חשש מפני שימוש בלתי מרוסן בכוח. בזרם זה יש מגוון של עמדות בסוגיית הכוח – מן ההומניסטי ועד האקטיביסטי.²⁰ אליבא דכל החוקרים, שנות המרד הערבי הן שנים של מהפך בשאלת היחס לערבים ובסוגיית השימוש בכוח. אלו השנים שבהן מעוצבת דמותו של הלוחם העברי ובהן מובן מעל לכל ספק שרק בהקמת כוח צבאי ובשימוש בנשק תשיג הציונות את מטרותיה.²¹

הציונות הדתית קרובה בעמדותיה בשנים אלו לזרם המרכזי של תנועת הפועלים, וגם בה יש מגוון עמדות בין אקטיביסטים, שמייצגם הבולט הוא הרב מימון ובמידת מה גם הרב בר אילן, ובין המייצגים השקפה מתונה, הומניסטית, ועמם נמנים בין השאר הרב עמיאל,²² אנשי הפועל המזרחי, ומעל כולם תנועת הנוער בני עקיבא.

הציונות הדתית משלבת אקטיביזם מדיני שעיקרו התנגדות חריפה לתוכניות חלוקת הארץ²³ לצד מתינות בסוגיית הכוח והתנגדות חריפה לפעולות טרור. השאיפה היא להגשים את המפעל הציוני בדרכי שלום ובהידברות, והימנעות במידת האפשר מאמצעי אלימות.²⁴ כאמור, בכני עקיבא בולטת מאוד מגמת המתינות והסלידה מהכוח בשנים אלו, ולהלן אדגים את דבריי.

- 20 לוח, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1), עמ' 387.
- 21 שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 299; גורני, השאלה הערבית (לעיל, הערה 3), עמ' 314; בן אליעזר, דרך הכוונת (לעיל, הערה 3), עמ' 35–59, 'י שפירא, עילית ללא ממשכים, דורות מנהיגים בחברה הישראלית, תל אביב תשמ"ד, עמ' 107–125.
- 22 על עמדותיו של הרב עמיאל ראו א' שגיא, "עונשו של עמלק, דרכי ההתמודדות של המסורת היהודית עם הבעיה המוסרית", בתוך מ' מאוטנר, א' שגיא ור' שמיר (עורכים), רב-תרבותיות במדינה דמוקרטית ויהודית, תל אביב 1988, עמ' 492–493; א' הולצר, לאומיות ומוסר (לעיל, הערה 4), עמ' 296–325.
- 23 גורני, השאלה הערבית (לעיל, הערה 3), עמ' 350; ש' דותן, פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, ירושלים תשמ"מ, עמ' 169–184.
- 24 אליעזר דון-יחיא (לעיל, הערה 4), עמ' 190; ר' בנימין וי' פטרוזיל (עורכים), נגד הטרור, ירושלים, אב תרצ"ט, עמ' 41, 68, 71, 89. בעוד דון-יחיא מציג מספר הוכחות לעמדה תקיפה של הרבנים הראשיים נגד הטרור היהודי, הרי החוקרת שלומית אליאש מציגה עמדה אחרת. לדבריה, אכן הרבנות הראשית יצאה בעקביות נגד מעשי הטרור וגינתה אותם, אלא שהדברים היו בגדר דעת תורה ולא פסק הלכה מחייב. עוד טוענת אליאש שהרבנים הראשיים גילו הבנה למניעי המבצעים. ראו ש' אליאש, "הרבנות הראשית הטרור והרביזיוניסטים", בתוך ח' גניזי (עורך), דת ומחתרת בא"י בתקופת המנדט, רמת גן תשנ"ה, עמ' 115–31.
- עוד דוגמאות לעמדות השוללות אלימות בציונות הדתית באותם ימים: א' חן, "על ההבלגה", סיני ג (כסלו-אייר תרצ"ח), עמ' קמג-קנה. המאמר כתוב בחריפות רבה ומציג עמדה השווה לעמדתו של הרב עמיאל; "סתם ספרא" [איני יודע למי הכוונה, ד"ג], "עלה נעלה וירשנו אותה", סיני ד (כסלו-אייר תרצ"ט), עמ' שכה-שכח.

הגיליון השני של ביטאון התנועה זרעים, יוצא במאמר מערכת חריף ונוקב הדין בפלישת איטליה לחבש ובתגובת העולם למעשה זה.

דם כושים שחור עור אף הוא סמיך [...] אף הוא רותח [...] וכמה קר לבה של אירופה התרבותית לשפך דם זה באפריקה הרחוקה! כמה קר וכמה שקט! [...] ורוח הקודש צוחת ואמרת: על דמכם אתם חרדים ועל דם רעכם אתם עומדים? והיה הדם לאות! לאות קין על מצח הנחושה של אירופה אלילית. לכתם מחפיר על המלאך הגואל החדש, על הפשיזם ונביא שקרו.²⁵

מאמר המערכת מסתיים בציטוט מדברי הרב קוק שתכליתו להבליט את שלטון הרשע ולחדד את ההבדלים המוסריים בין ישראל לאומות העולם: "אין הדבר כדאי ליעקב לעסוק בממלכה, בעת שהיא צריכה להיות דמים מלאה. בעת שהיא תובעת כשרון של רשעה". באותו מאמר מערכת תחת הכותרת "מעשה חדרה" דנים העורכים בפיגועי הטרור הקשים העוברים על הארץ באותם ימים, ימי מאורעות תרצ"ו, ויהודים נהרגים מידי יום ביומו ברחבי הארץ.

מחוץ תשכל חרב ומחדרה אימה [...] עם מתבוסס בדמו מקצה הארץ ועד קצה נחשול של שנאה עובר על אומה דוויה וסחופה הרג ואובדן [...] הנוער הדתי מזועזע עד תהום נפשו למראה הפקרות זו [...] לעצמנו לא דרך המחאה דרכנו. חזקה טובה הימנה, נחזיק ונתחזק בעבודתנו, נגביר מאמצים בחינוך לתורה בכבוש בעבודה, נקים את דור הגאולה והפורקן לארץ ולקודשה והייתה תשובתנו הנמרצת והנצחת.²⁶ ניתוח מאמר המערכת על שני נושאים העיקריים מלמד על יחס ערכי ברור לשימוש בכוח לפתרון קונפליקטים. הכותבים סולדים ממלחמה ומשימוש בכוח צבאי, הן בעניין מלחמות הגויים בינם לבין עצמם הן בעניין המאורעות בארץ. מובלטת הרתיעה משפיקות הדמים ומודגשת האמירה ש"לא תרצח" מבחין הבחנה ברורה בין ישראל לאומות העולם. המענה לטרור הוא התשובה הציונית המוכרת זה שנות דור: כיבוש האדמה וגאולת הארץ בשילוב מוטיב דתי האופייני לתנועת נוער דתית: התחזקות בדת והגברת לימוד תורה. אין קריאה לתגובה, לנקמה ולהתארגנות צבאית. יש קריאה להבלגה ולהתיישבות. לשלטון הדמים באירופה יש יחס של זעם ובוז. מגמה זו מבוטאת גם בשירים המתפרסמים בגיליונות זרעים באותם ימים. וכותב אביעד:

כובשי כנען באת [...] ראיתי צעדכם היורדים לעמק השומרים על גדות הירדן [...] אחר עמל יום יוצאים במחול יחד על פני השדות תחת שחקים עמקי תכלת וזרועי

25 זרעים, מרחשוון תרצ"ו, עמ' 2 (מאמר מערכת).

26 שם.

כוכבים [...] אהבתיכם בכאב גם כי אראה רמסתם קדושים חיללתם שבתות [...] על כן אהבתיכם חלוצי עמי.²⁷

שירו של אביעד מבטא את אתוס הבניין והשמירה ולא את אתוס הגבורה והמלחמה. הזעם והתסכול על מעשי טרור ורצח מוצאים את פורקנם בייבוש ביצות ובסיתות אבנים. שירתו של אביעד מבטאת את אתוס העובד שהיה נפוץ בזרם המרכזי של התנועה הציונית בארץ בראשית שנות השלושים ועדיין אינה מבטאת את אתוס הלוחם המתחיל להתפתח בסוף שנות השלושים. אביעד מבטא בבהירות את האתוס הדפנסיבי, כפי שניסחה אותו שפירא: "למהר ולבנות, למהר וליצור".²⁸ בשנים אלו כבר בולט ביישוב דפוס התגובה המשויך לאתוס האופנסיבי.

בסיוון תרצ"ו מובאות בזרעים תגובות על מאורעות הימים הממחישות את השקפת העולם בתנועה בדבר השימוש בכוח:

מוטלת חובת משנה על החיים. קול דמי אחינו צועקים מן האדמה, תובעים, מחייבים. כל טיפת דם צריכה להפך למעין יצירה כל נשמת קדוש לנשמת חיים לזהטת ככבשן המעשים [...] אל נטמא את נפשות הקדושים באפס מעשה אל נחלל את קדושתם בדלות יצירה. נעשה ונטהר ניצור ונקדש (ההדגשות שלי, ד"ג).²⁹

ובאותו גיליון כותב משה קביאטקובסקי:

ועתה כתבו לכם בדם לבבכם את שמו של כל הרוג ופצוע אשר מתבוסס בדמיו על ערש דווי [...] וגנזתם את זעמכם ואת אש המרי הלוהט עתה בדמכם – ושמרתם עליהם מכל משמר. כי הנה יום בא ומצבת זיכרון חסונה וגאה תתנוסס לשם ולתהילה על כל רגב ורגב ביפו העברית. ורבבות העולים אשר יעלו ארצה ביפו ירדו, יפו העברית [...] היכון ישראל לקראת השחר העולה עליך מבין פורפורית הדמים. והכין מצבות ברכה, ויצירה, חיים, עז ותפארת לזכר הרוגיך קדושי יפו³⁰ (ההדגשות שלי, ד"ג).

הבלגה, יצירה ובניין הם התשובה למרצחים הערבים. מחנכי בני עקיבא דורשים מהנוער איפוק מרבי והפניית הזעם והתקמה לאפיקי עשייה. לא נמצאו קריאות לנקמה, לתגבור הכוח הצבאי ולתגובה בכוח הזרוע. יש בכתובים עדות ברורה לזעם ולחרון, אך הדרישה היא חד משמעית: "וגנזתם את זעמכם". האם רשאים אנו להסיק מן הדרישה התקיפה להבלגה שבקרב הנוער היה הלך הרוחות שונה? האם הנהגת בני עקיבא דורשת איפוק מול נוער תוסס

27 זרעים, שבט תרצ"ו, עמ' 5. שיר אחר של אביעד שתכניו זהים התפרסם בזרעים, טבת תרצ"ו, עמ' 4.

28 שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 292.

29 זרעים, סיוון תרצ"ו, עמ' ב.

30 שם, עמוד פתיחה.

וזועם שדורש נקמה? אין לנו תשובות על כך, אך נראה שסגנון הדברים מעיד על אפשרות כזאת.

המחפש בגיליונות זרעים מאותם ימים הדים לדעות אחרות, להשקפות אחרות, לקו חינוכי שמתנגד לשיטת ההבלגה והאיפוק ושואף לתשובות השונות מתשובת היצירה, הבניין והעלייה – לא ימצא! יתרה מזאת, קו ההסברה החינוכי שהודגם עד עתה הולך ומתחזק. הגיליון של חודש תמוז תרצ"ו מדגים זאת בדרך מאלפת. מובאות בו כמה תגובות למאורעות הקשים העוברים על הארץ. אוסף התגובות המרוכז מאפשר לראות בגיליון זה את תמצית התפיסה החינוכית של התנועה באותם ימים. במאמר המערכת שכותרתו "במידת הדין" כותבים העורכים:

קדרו פני הישוב, אנו ואבלו שעריו. יום יום יקרבנו. קילוחי דם שוטפים מן הגוף הישראלי היושב בארצו [...] ארץ ישראל אחוזה להבות ואנו מכבים אותה בדם הקורבנות השפוך ובדם החיים התוסס ואינו מתפרץ [...] אולם עד מתי תמשך פעולת כיבוי זו העולה כל כך ביוקר, כל כך ביוקר? [...] אין לנו אלא לכוון את לבנו לאבינו שבשמיים, שיכבשו רחמיו את מידת הדין [...] למען שמו הגדול ולמען עם סגולתו ונחלת קדשו, עת צרה היא ליעקב וממנה יושע.³¹

לפנינו תגובה שניתנת להתפרש כתגובה גלותית טיפוסית. לא זו בלבד שאין קריאה לתגובה, אלא התשובה היחידה האפשרית היא התשובה האמונית: אין לו לעם ישראל אלא לבטוח בבורא עולם. אלא שבהמשך דבר המערכת מופיעה תשובה אחרת המשלימה את התשובה הראשונה. תחת הכותרת "נצח המפעל" נאמר:

עשרות אלפי עצים רעננים שנטעו בדם ודמע את אלה יכלו הליסטים לעקור אולם את עצם מפעל הנטיעה אותו לא יוכלו לעקור [...] כזאת היא מלחמת ישראל, מלחמת קדשו מדור דור. מלחמת קיום שניצחונה הוא עצם הקיום – הקיום וההקמה יחריבו המחריבים – בזה כוחם, חילם להרס. ואנחנו נוסף ונבנה – בזה כוחנו! חיילנו לבניין.³²

את הדברים מחזקים שני שירים המופיעים בגיליון. שמעון כשר, ממדריכה הבכירים של התנועה, כותב שיר ששמו "שורות":

כי חזון הגאולה: תפילת מרי ונצח ובה תוסס דם נקם דורות, ודם דורות הבלגה [...] נטרפה דעתם עליהם לחרבן והרס, תיטרף נא דעתנו לבניין ולתקומה. שיגעון יהא

31 שם, תמוז תרצ"ו, עמ' ב, על הסדר.

32 שם.

לנו: למולדת, לשעות, לכרמים, לפרדסים לחולות ולביצות! שיגעון לחלום המחר
(ההדגשות שלי, ד"ג).³³

ומחרה-מחזיק אחריו מ"צ (האם משה צבי נריה?) בשירו בין דם לדם:
את אשר גדלת הרגו, שחטו, טרפו – ואתה תקום ותגדל מחדש! את אשר נטעת עקרו,
כרתו, השמידו – ואתה תצא ותיטע מחדש! את אשר בנית החריבו הרסו בזו ואתה
תעמוד ותבנה מחדש! מי אשר גדל בן והרגוהו, מי אשר נטע כרם ועקרוהו, מי אשר
בנה הבית ושרפוהו אל ילך ואל ישוב לביתו כי חיה יחיה במלחמה, איש אחר, איש
חדש יצמח ממנו – מן האב השכול מין הנוטע הגדוע ומין הבונה הנהרס.³⁴
שוב ושוב חוזרים הביטויים העזים, החזקים, של חורי אף, של זעם אדיר המבקש פורקן.
השימוש הוא במילים לוחמניות, כוחניות, אך שוב ושוב מתועל הזעם לעקשנות, לנטיעה
מקודשת, להיאחזות בקרקע, להתמדה, וכלשונו של כשר – לבניין ולתקומה. מבין השיטין
עולה שיש רצון עז לתגובה, לנקמה, למידה כנגד מידה, ובחירוק שיניים שומרים על עצמם
הכותבים מכל משמר ומוליכים את עצמם ואת קוראיהם לאפיקי עשייה חיוביים. המלחמה
היא מלחמת בניין ומלחמת הקיום ולא מלחמה בכוח הזרוע.
מערכי ההדרכה של התנועה מחזקים ומגפפים את הקו החינוכי שהודגם בגליונות זרעים.
חוברת הדרכה ששמה גיבורים בישראל, שהוציאה מחלקת ההדרכה של התנועה בתרצ"ט,
עוסקת בהכוונה ערכית להדגשת מעלתה של גבורת הרוח על גבורת הגוף.³⁵
העיסוק בחג החנוכה ובגבורת המכבים – מיתוס ציוני מכוון, מדגיש בעיקר את המאבק
בתרבות יוון ואת ניצחון הרוח על הכוח הפיזי. מיתוס תל חי – עוד פרשת גבורה מכוונת
באתוס הציוני,³⁶ נזכר בשורה אחת בלבד בשל הקושי לראות בטרומפלדור מודל חינוכי ראוי
לנוער דתי.³⁷

היחס לרגשי נקם

בזרעים מחדש אדר תרצ"ט ניתן ביטוי לשאיפות נקם על רקע התפרצות המרד הערבי
מחדש בתרצ"ט:

שם, עמ' יד.	33
שם.	34
גיבורים בישראל, ההנהלה הארצית של תנועת בני עקיבא, מחלקת הדרכה, ת"א תרצ"ט, ארכיון הציונות
הדתית, אוניברסיטת בר אילן.	35
שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 141–151; זרטל, "המעונים והקדושים, כינונה של
מרטרולוגיה לאומית", זמנים 48 (1994), עמ' 26–45.	36
דב קנוהל, "על הגבורה", במישור, שבועון מזרחי לספרות ולשאלות הזמן, ז' במרחשוון תש"א, עמ'
ד-ה.	37

על אלה אבכיה [...] על אשר נורה בדרך, כי ארבו לו מרצחים, ואשר הוכה בעיר ומת, כי תעה אל שביל [...] כל הגויים שווא אין אמון בם, לפתע ימירו דעת – מה אכפת למו? [...] פרעה וסנחריב באו על גורלם – וכל הגויים מתי?!³⁸

מערכת זרעים נותנת דעתה לשאלת הנקם ההולכת ותופסת לה מקום בתודעה ומקדישה מקום למאמר נרחב הדין בהשפעת המאורעות על הילדים.³⁹ כותב המאמר, שהוא גם מחנך, רואה מקרוב את משחקי הילדים, שומע את שיחותיהם, עוקב אחר תהליך התבגרותם המהירה בצל האימה והפחד של הטרור היום-יומי. הוא מתאר כיצד הם קשובים לשיחות המבוגרים ומפנימים את מה ששומעות אוזניהם. "אותו מאזין קטן יושב לו כרואה ואינו נראה. הוא רואה כיצד אביו חורק שן ומקלל נמרצות אותם הרוצחים המנוולים שרצחו אב ואם ובן ובת וילד קטנטן שעדיין מונח בעריסתו". האב שומע מפי נוטר כיצד יצאו הוא וחבריו לנקום בערבים, ומונזון מתאר את תגובת "המאזין הקטן":

ולבו של הילד טובלת בשמחת אושר – שמחת הנקם מחלחלת עמוק עמוק בלבו, עיניו נוצצות באש זרה, שריריו מתוחים, אגרופיו קפוצים וכאילו הוא עצמו לוקח חלק במעשה הנקם [...] ורגש זר, חבוי ועתיק השורשים מכה גלים בגב הרך.

באריכות ובדקדקנות מתאר לפנינו מונזון תהליך חיקוי והפנמה העובר על הילדים, שלשיטתו תוצאותיו קשות ומרחיקות לכת. רצף המאורעות ותגובת המבוגרים מוביל את הילדים לדרך הרת אסון, שבה מתפתחים ומטופחים רגשות השנאה לערבים והפחד מפניהם. מונזון מביא לפנינו גם מניסיונו האישי ומספר לנו כיצד פיתחה ילדתו הקטנה רגשות פחד ובהלה מפני ערבים. הוא מתעכב גם על משחקי המלחמה של הילדים, ובעיקר קשה עליו המראה שבו הגיבורים היהודים נוקמים באויביהם: "אך כיצד מתנהגים המנצחים בדמיונם, כיצד מתנקמים בהם במנוצחים! מי יודע מה היה בסופם של מנוצחים אלו, אלו היו ערבים ממש". מונזון מבכה את המסקנה הבלתי נמנעת:

ומבלי משים ניטעות הרגשות בלב ילדנו ולאחר זמן נעמוד תוהים ונשאל את עצמנו: מנין לנו כל זאת? אותה שנאה עמוקה לערבי תיתן אותותיה להבא. אם אנו עדיין מוכנים להזדמנות שתבוא לחיות חיים של שלום והבנה עם העם השכן, בחורים אלו – מי יודע אם יהיו מוכשרים עוד לכך. היש להעריך את הנזק הגדול שבדבר? האם אפשר לתאר את תוצאותיה של שנאה מעין זו?

מונזון קורא ודורש לעשות פעולה חינוכית ולהפנות את רגשות הזעם והנקמה שאחריתן רעה לטיפוח אפיקים חיוביים. יש לפתח בשעה זאת –

38 י"צ רמון, זרעים, אדר תרצ"ט, עמ' 6.

39 ש' מונזון, "ילדינו בשעה זו", שם, שבט תרצ"ט, עמ' 4-5.

רגש הגבורה, מסירות נפש לכלל ישראל, ההרגשה הלאומית, ואפשר לנצל אותן התלונות שבאות מתוך ייסורי הנפש לעורר את האמונה בה' ולחזקה, וכמה גדולה עתה האפשרות ליצור את הרגשת הקשר לגולה.

ומסכם מונזון: "אין אנו רשאים להניח את הילד לנפשו, כי זו איננה שאלת הילדים בהווה בלבד, זו היא שאלת הדור העתיד לבוא, זו היא שאלת עתידנו כולו בארץ הזאת". מאמר זה מייצג את הקו החינוכי של זרעים, אך יש מאמרים שאופיים שונה ואף מנוגד.

על רקע אירועי הימים הקשים מצפים היינו למצוא בביטאונה של תנועת בני עקיבא מאמר העוסק למשל בשאלת טיפוח הצבאיות והגבורה שכה נחוצים בימים אלו. יכולים היינו לשער שייכתבו דברי הלל ושבח לגבורת הנוטרים. אלא שבמערכת זרעים בחרו דווקא מאמר הדין בהשפעה ההרסנית שיש לאירועי התקופה על נפש הילדים.

בין הרב קוק לרב גריה

היחס המסויג למלחמה ולכוח הפיזי רווח גם בשנות מלחמת העולם השנייה. ניתוחו של גיליון אחד של זרעים מחדש כסלו שנת ת"ש ידגים זאת.

בגיליון זה מובא מאמרו המפורסם של הרב קוק "מלחמה", שנכתב במלחמת העולם הראשונה.⁴⁰ המאמר הוא מעין קול קורא ללא תוספות ופירושים לביטויי העזים של הרב, המבטאים אמונה לוחטת בטוב הצפון לעם ישראל מן ההרס והחורבן של המלחמה. המלחמה תכחיד את הרע, ומחורבותיה תצמח האומה הישראלית.

כשיש מלחמה גדולה בעולם מתעורר כוח משיח, עת הזמיר הגיע, זמיר עריצים, הרשעים נכחדים מן העולם והעולם מתבסס וקול התור נשמע בארצנו [...] בניין העולם מתמוטט כעת לרגלי הסערות הנוראות של חברה מלאה דם, דורש הוא את בניין האומה הישראלית. החורבן העכשווי היא הכנת תחייה חדשה.

מתוך החורבן הנורא צצה ועולה הגאולה, ואורו של הקב"ה מתגלה בעולם. בהכרח אתה מוצא בדברים אלו כשהם מופיעים בפני עצמם צד חיובי למלחמה, ואולי אף ברכה בדיעבד להתרחשותה.⁴¹ מה משמעות הבאת הדברים ללא כל תוספות והערות? האם מאמרו של הרב קוק מבטא גם את דעת התנועה? והרי לא מצאנו עד כה עמדה בבני עקיבא הרואה צדדים חיוביים במלחמה!

40 זרעים, כסלו ת"ש, עמ' 2. מאמר זה מלווה את הציונות הדתית עד ימינו וזכה לפירושים רבים. ראו הולצר (לעיל, הערה 4), עמ' 34-35; לוז, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1), עמ' 363-365; רביצקי (לעיל, הערה 4), עמ' 152.

41 במקום אחר אומר זאת הרב קוק במפורש: "המלחמות אינן יפות כלל אבל צפונה בהן עכ"פ טובה לעתיד", מאמרי הראי"ה קוק, א, ירושלים תשמ"ד, עמ' 213. אך בסופו של דבר המלחמה בתפיסת הרב קוק יסודה בחטא והשחתה מוסרית.

לדעתי, סיבת פרסום המאמר כלשונו היא לאו דווקא הרצון ללמוד מהרב קוק את יחסו למלחמה אלא לתת ביטוי לתקוותיו המשיחיות ולטובה הצפונה לעתיד לבוא לעם ישראל. הדברים הם דברי עידוד, חיזוק ונחמה בשעה קשה. הקוראים זקוקים עתה לאופטימיות הבלתי נדלית של הרב ולחיזוק האמונה. הקורא את המאמר כולו מוצא שהנושא העיקרי של דבריו אינו המלחמה אלא הגאולה, ולזה כיוונו העורכים.⁴²

לצד דבריו של הרב קוק מתפרסמים דבריו של הרב נריה על המלחמה. הרב נריה, שלימים יוכר כאחד מבכירי תלמידיו של הרב קוק, וכמי שהפיץ את תורתו ברבים, הוא גם הבולט שבמעצבי דרכה של בני עקיבא. ההשוואה בין דבריו בשנת ת"ש ובין דברי רבו הנערץ מרתקת ומאלפת.

בהרצאה שכותרתה "חומרי שעה" עוסק הרב נריה במלחמה ובמשמעותה לאדם המאמין. עמל של דורות נהרס בן רגע בגלל המלחמה, אומר הרב נריה. איננו מבינים ולעולם לא נוכל להבין את הלך נפשו של מי שחי על ברכת "ועל חרבך תחיה". כנראה יש ברכה בנשיאת החרב, אך איננו מסוגלים לרדת לעומקה.

האמונה בחינוך לתוכן חיים המלא בחיי שלום, לימוד ויצירה מתערער. מה ערך לחינוך זה, שואל הרב נריה, כשציבור גדול כלה ונכחד מן העולם? ניגודו של השלום הוא הרע, הוא מוסיף ואומר, "והמלחמה איננה אלא תוצאתו של הרע, פריו הבשל והבכיר של הרשע".

המסקנה היא שהמלחמה האמיתית איננה בשדה הקרב אלא עמוק בלבו של כל אדם: האדם היחיד זעיר מאד לעומת המאורעות הגדולים, אולם לאור מחשכיהם הפנימיים נראה הוא גדול ורב הכרעה. שלום האדם תלוי בעקירת הרע, בחינוך האדם לטוב ייכון שלומו, שלום עמו ושלום עולמו.⁴³

דברים אלו זומן אמירתם חשובים הם מאוד. באותו גיליון זרעים שבו מתפרסמת המסה הנוקבת והמפעימה של רבו הנערץ משמיע הרב נריה קולות של עצב גדול, תהייה על דרכו של עולם והתרסה נגד הרע והמלחמה. מלחמתו הגדולה החשובה של האדם, אומר הרב נריה, היא המלחמה בכיבוש היצר, החינוך העצמי להפנמת הטוב והשלום ולדחיקת יצר הרע והמלחמה. הרב נריה תוהה לפשר האירועים האיומים והנשגבים המתרחשים לנגד עיניו, מה תכליתם ולאן הם יובילו. כנראה יש משהו חיובי בחרב ובעולם של מלחמה, אלא שאיננו

42 חיזוק לדברים אלו אפשר למצוא בפנקס למדריך שהוציאה מחלקת ההדרכה של בני עקיבא בחודש מרחשוון ת"ש ועניינו המלחמה. בין שאר מערכי ההדרכה בפרק הדין בשלום בישראל מופיע תת פרק שנושא "עמדתו של הרב קוק". מוצע שם למדריך לקרוא את מאמרו "המלחמה" וללמוד מתוכו את תקוותיו המשיחיות של הרב (עמ' 9-10).

43 מתוך הרצאה במועצה הארצית של בני עקיבא, זרעים, כסלו ת"ש, עמ' 3-5; ובר מוצא בדברים אלו את השפעתה של ההגות החסידית שהשפיעה עמוקות על מקימי הפועל המזרחי ומייסדי בני עקיבא, ובר (לעיל, הערה 5), עמ' 73-74.

מסוגלים להבין זאת. התקווה היא באדם הבודד. המוני הפרטים יעקרו איש את הרע מלבכם ויצטרפו לכוח גדול ורב שיביא מהפכה ושינוי בדרכו של עולם. זהו תהליך הגאולה בשעה קשה זו, לשיטתו של הרב נריה.

נימת דבריו של הרב נריה נוגה, מלנכולית, מהוססת, תוהה, ואילו נימת דברי הרב קוק עזים, בוטחים ומעוררים. אמונתו הלוהטת של הרב קוק שהמלחמה הנוראה מולידה מתוכה את תשועת ישראל כלל אינה מופיעה בדברי הרב נריה. הרב קוק עוסק אך ורק במשמעות המלחמה לגבי עם ישראל כקולקטיב, ואילו הרב נריה עוסק באדם באשר הוא אדם ובמלחמתו על נפשו. הרב קוק אופטימי ורואה את הטובה לעתיד שתצמח מן המלחמה, ואילו הרב נריה פסימי, אינו רואה כל טובה שתצמח לו לאדם, ליהודי או לעם ישראל מן ההרס והחורבן. ואם הרב קוק מפגין אמונה בלתי מסויגת בדרכיו של הקב"ה גם אם איננו מבינים אותן,⁴⁴ הרי הרב נריה טוען בהתרסה כלפי שמיא "אובדנם של מאות אלפי אנשים, נשים וילדים – מעורר מחשבות ותהיות על סדרו של עולם, על דרכי הנהגתו והשגחתו של ריבון העולם, קשה מאד להצדיק את הדין".

נמצאנו למדים שהרב נריה של שנת ת"ש מושפע מתפיסת עולמם של ראשוני תורה ועבודה יותר משהושפע מהגותו של הרב קוק, על כל פנים בשאלת יחסו לכוח ולמלחמה. המלחמה מייצגת בעיניו את הרע המוחלט, ותוצאותיה הוות אסון.

משה קרונה, פעיל בולט במוסדות הפועל המזרחי וחבר המזכירות של תנועת תורה ועבודה מפרסם באותו גיליון מאמר שכותרתו "בכבלי הזמן (לבעיית מעמדו הפסיכולוגי של דור המלחמה)",⁴⁵ ואלה דבריו:

לא פעם שמעו בני אדם את פעמי המשיח מתוך סערת סופת המלחמה, לא פעם האמינו רבים ושלמים כי הנה גוג ומגוג יצאו כבר למלחמה ומלכות האמת והשלום הנצחי תופיע כרגע על שמי חיינו. **לא האמת לא ניצחה, ולא כונן השלום האמיתי** (ההדגשות שלי, ד"ג). אולם גם השקר לא ניצח. עדיין מתגוששים האמת והשקר והצדק והעוול [...] והסוף מי ישרנו.

גם דברים אלו נראים תשובה ישירה לדבריו המשיחיים העזים של הרב קוק בגיליון זה. קרונה מציג עמדה הפוכה לחלוטין הקוראת לרסן את הלהט המשיחי ואת ההתלהבות היתרה ממלחמה שממנה תצמח הישועה. דרכו של הרב קוק אינה דרכו של קרונה וכנראה גם לא של רוב הנהגת התנועה.

44 בזרעים, ניסן ת"ש מובאים דברי הרב קוק על נדידת המוני היהודים ממזרח אירופה במלחמת העולם הראשונה: "ואם כי מעורפלות הן המחשבות בעת המבוכה הזאת, לא לנו דרך הייאוש ושפלות הידיים. ומכל ההרס הגדול [...] קרן הישועה עתידה לצמח".

45 זרעים, ה' בכסלו ת"ש, עמ' 6.

בהמשך המאמר עוסק קרונה בהשפעה המוסרית והפסיכולוגית שיש למלחמה על האדם כאשר הוא. המלחמה "קובעת את תכונות הנפש של הדור", השפעתה שלילית גם אם היא מלחמה צודקת, ובלשונו של קרונה – גם אם יצאו לשדה הקרב "בשם עקרונות מוסריים של שוויון וחופש". המעשה הוא רע ביסודו, ועל כן השפעתו שלילית. "הרי הכל מודים כי עצם ההשתמשות באמצעים בלתי כשרים משאירה רושם חזק על האדם אפילו אם כוונתו לעשיית טוב וישר". אולם קרונה מוצא גם צדדים חיוביים למלחמה. המלחמות מביאות להתעוררות תרבותית גדולה, "ככה הרבתה האנושיות להוציא מתוק מעז". המלחמה הנוכחית אולי גם היא תביא בעקבותיה לריבוי התגליות ושכלולים שישרתו את המין האנושי. כמו הרב קוק, גם הוא מוצא במלחמה טובה לעתיד, הקשורה לאנושות כולה ולא דווקא לתקומת ישראל וגאולתו.

אוירת התימהון והעצבות נוכח פני מציאות המלחמה מתבטאת בגיליון זה, ותורם לה גם שירו של שמעון כשר, "אי שם בעולם". השיר עוסק בגורלו של חייל יהודי בחזית ותוהה מה הפשר ומה התועלת "כי איני יודע מה גאולה במותי, כבר מתי הרבה בעולם, אך עודי חי ונדרס ושבויה אחותי, ופלא הווייתנו ממני נעלם".⁴⁶

בתחילת שנת ת"ש (אוקטובר 1939) פרסם צבי קפלן, מבכירי המדריכים בתנועה, מאמר שכותרתו "חנוכנו בזמן מלחמה".⁴⁷ גם הוא רואה במלחמה ביטוי לרשע בעולם. הוא מציין את השפעתה השלילית אך מתמקד דווקא בתוצאות חיוביות הנובעות ממנה. גם קפלן נדרש לתהייתו של הרב נריה, "ההשגחה העליונה היכן היא? כיצד היא מניחה עולם בקלקלתו". ותשובתו:

דומני כי כאן אין תשובה אחרת אלא התשובה העתיקה "מפני חטאינו". "אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל" ואל נעלים את הדבר. מתביישים אצלנו בתשובה זו – אין היא די מודרנית.

אם כן, למלחמה תכלית ברורה – לסייע לעם ישראל בדרכו אל הגאולה. ובצדק מעיר כאן ובר שהערתו המסיימת של קפלן מעידה שהסבריו התיאולוגיים המושפעים מתורת הרב קוק לא היו מקובלים באותה העת בבני עקיבא.⁴⁸

בפנקס המדריך בחודש חשוון ת"ש התפרסם מערך הדרכה מפורט העוסק במלחמה,⁴⁹ ומטרתו לעסוק בפן האנושי-מוסרי של המלחמה, לתאר את האבדן ואת הפגיעה בתרבות

46 שם, עמ' 5.

47 פנקס למדריך, מרחשוון ת"ש.

48 ובר (לעיל, הערה 5), עמ' 73. אין ספק ששאלת השפעתו של הרב קוק על בני עקיבא בדור הראשון להקמתה ראויה למחקר לעצמו.

49 פנקס המדריך (לעיל, הערה 47), עמ' 9–10.

האנושית. תכנית ההדרכה מציעה כמה נושאים לשיחה, וביניהם מוראות המלחמה והאימפריאליזם כגורם במלחמה.⁵⁰ התכנית מתמקדת בצורך לבער את הרע מן העולם ולחסל את המלחמה כתופעה אנושית.

מהתכנית למדים על קו חינוכי-ערכי הפוסל אלימות ורואה בה תופעה המנוגדת לסדר העולמי. שלטון הצדק שישרור בעולם לעתיד לבוא אינו יכול לכלול בתוכו את מושג המלחמה. המדריך מונחה "להראות את הקשר שבין האמונה בחיסול המלחמה והאמונה בהתפשטות האמונה האלוקית בעולם".

לסיכום – עד פרוץ מלחמת העולם השנייה ואף במהלכה נמצא את התנועה עוסקת בהיבטיה המוסריים, התאולוגיים והפסיכולוגיים של המלחמה. המלחמה מופיעה כמייצגת הרע המוחלט בעולמנו, והדיון בה הוא מנקודת ראות אנושית-אוניברסלית ואיננו מתמקד בעם היהודי. המציאות הקשה מובילה – ברוחה של החסידות – לעסוק בנפש האדם פנימה. הדרך לתיקונו של עולם היא תיקון הפרט והכשרת הלבבות לעשיית הטוב. לפנינו דיון תאולוגי-מוסרי המנותק מן המציאות היום-יומית. אל מול האמונה המשיחית העזה של הרב קוק, המוצא את הטוב שיצמח מן המציאות הקשה, מציגים הבולטים שבמדריכי התנועה והוגיה באותה העת עמדה של התייחסות ותהייה על דרך הנהגתו של הקב"ה בעולמו.

בין תש"ה לתש"ח

את היחס הערכי השלילי לתופעת המלחמה בעולם מלווה יחס מסויג למיתוס מצדה ההולך ותופס גם הוא את מקומו כמיתוס גבורה מכונן ביישוב.⁵¹ בבני עקיבא התנגדו להצגת מעשה ההתאבדות כסמל ומופת והדגישו את המאבק על הקיום.⁵² במערכי ההדרכה של התנועה שנכתבו בשנות המלחמה אפשר למצוא שינוי בדגשים והעמדת החינוך לצבאיות במקום גבוה בסדר העדיפות – תגובה למציאות אלימה ולצורך להיות חלק מיישוב הנערך למלחמה ולהגנה על חייו.⁵³ שנות המלחמה ואימי השואה ההולכים ומתגלים ליישוב בארץ חושפים גם מוטיבים של שאיפות נקם ושנאת גויים בכתיבה התנועתית – תגובה צפויה ואף טבעית נוכח אירועי השעה. תגובות הזעם והחרון מתבטאות בעיקר בדברי חניכים⁵⁴ אך גם

50 האימפריאליזם כגורם מכריע של עימותים אלימים בין האומות מקבל מקום חשוב בתפיסת העולם הסוציאליסטית של בני עקיבא.

51 שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 426–431; לרוז, מאבק בנחל יבוק (לעיל, הערה 1), עמ' 66–74; מ' ברוג, "מראש מצדה עד לב הגיטו", ד' אוחנה ור' ויסטריך (עורכים), מיתוס וזכרון, ירושלים תשנ"ד, עמ' 203–227.

52 מרדכי אליאב רכז הדרכה של בני עקיבא בזמן המלחמה בראיון לנָבֵר (לעיל, הערה 5), עמ' 155.

53 גרינבלום (לעיל, הערה 5), עמ' 49–51.

54 שם, עמ' 53–56.

בתגובות מדריכים, שמקצתם רואים בשעה זו שעה שבה אפשר להבין את דברי התורה החמורים על מחיית עמלק ועל יחס עוין לגויים. אלא שהמגמה העקרונית בתנועה, שביסודה עומדת גישה מתונה ומסויגת מכוח, ממשיכה להיות המגמה החינוכית המובילה. כך יכולה לקבוע מועצת התנועה בתש"ג, בשיאם של אירועי ההשמדה באירופה, כי "העם היהודי משמש ערובה שלא החייל ולא הכח יקבעו את עתידה של האנושות כי אם רוח אלוקים",⁵⁵ ובאותה רוח מפרסם יעקב דרורי, ממנהיגי התנועה, מאמר באדר תש"ה הנקרא "חינוך למלחמתנו". אמנם דרורי מדגיש את הצורך לחנך לצבאיות כלקח קיומי של מלחמת העולם השנייה, אולם גם קורא לחינוך לשימוש בכוח "שלא יהיה אכזרי מטבעו, שלא יהיה מלא שנאה וקנאה כלפי העולם". דרורי חושש מהמיליטריזם המתפשט ביישוב ודורש להבהיר לנוער שתפקיד החייל הוא רק אמצעי זמני ולא מטרה. הקנאות הלאומית צריכה להתבטא "בכיבוש שממות, בהגנת הישוב"⁵⁶. באותה רוח חינוכית כותבים עוד רבים בזרעים.⁵⁷

לקו החינוכי המסויג מהכח הפיזי יש לצרף גם את היחס המסויג וההתלהבות המינורית ממרד גטו ורשה. מרד זה, אשר פרץ באחת לתודעת היישוב ועורר גאווה עצומה והתרגשות רבה, נהיה מיד למיתוס גבורה מכונן ומפעים לב. ראו בו תגובה ראויה שכה ציפו לה ביישוב אל מול ההליכה כצאן לטבח שהייתה תופעה בלתי נתפסת בעיני בני הארץ.⁵⁸ בבני עקיבא לא מיהרו להצטרף לזרם הגואה של התלהבות וגאווה. בחוברת הדרכה "גיבורים בישראל" היוצאת בתש"ה מוזכר המרד בלשון מינורית כעוד סוג של מאבק ועמידה בשואה.⁵⁹

55 עלונים, אדר ב' תש"ג, בתוך ובר (לעיל, הערה 5), עמ' 145–147.

56 זרעים, אדר תש"ה, עמ' 9.

57 שם, דבריו של שמואל ובר הקורא ללכת בדרכו של ריב"ז. בזרעים, אייר-סיוון תש"ד התפרסמו שתי איגרות ששלח חבר תנועה לחברו היושב בכלא הבריטי, ובו הוא עוסק בחשיבות טוהר הנשק כערך יהודי.

58 על היחס למרד ולתופעת הלחימה בשואה ראו לדוגמה שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 443–462; נ' ברזל, "תפיסת הגבורה בשואה", דפים לחקר השואה, טז (תשס"א); דפים לחקר השואה, יב (תשנ"ה), מוקדש כולו ללחימה היהודית בשואה.

59 בעוד שבשנות החמישים נהגו לראות בגבורת המרד שיא של ההתנגדות היהודית, כאשר כנגדה ניצבת תופעת ההליכה למוות ללא התנגדות, הרי היום נהוג במחקר ובתודעה הציבורית לראות בגבורה הפיזית עוד סוג של עמידה בשואה. אופני עמידה אחרים, כגון המאבק לחיים, המאמץ העיקש לקיום מצוות, העזרה ההדדית ואפילו פועלם של כמה מהיודנראטים, מקבלים מעמד שווה ולעתים אפילו נעלה יותר. בציבור הדתי – החרדי והלאומי – רוחה גישה זו כבר בשנות המלחמה. הציבור הדתי הזדהה הזדהות טבעית עם המוני בית ישראל הדתיים שהלכו כצאן לטבח. גבורת ההישרדות – קידוש החיים, נחשבה בציבור זה שיא הגבורה. גם על סוגיית ההתנגדות בשואה על אופניה השונים נכתב רבות, לדוגמה: העמידה היהודית בתקופת השואה, דיון בכינוס חוקרים ראשון מטעם יד ושם, ניסן תשכ"ח; י' גוטמן, בעלטה ובמאבק, פרקי עיון בשואה ובהתנגדות יהודית, ירושלים תשמ"ה. על המושגים "עמידה" ו"התנגדות", ראו ד' מכמן, "ההתנגדות היהודית בשואה ומשמעותה", דפים לחקר תקופת השואה, יב (תשנ"ה), עמ' 7–41.

המרד לא נהפך למיתוס בבני עקיבא. ההזדהות הייתה עם היהודים המחרפים נפשם לקיים מצוות בכל תנאי ובכל מצב ועם המאבק העיקש לשרוד בחיים כנגד צו ההשמדה הפיזית. העובדה שלא היה ידוע על לוחמים דתיים בין המורדים תרמה גם היא לעיסוק המינורי במרד.⁶⁰ גם חברי בני עקיבא בחוץ לארץ בתקופת המלחמה העדיפו פעולות הצלה על פי מרידה חסרת סיכוי בנשק.⁶¹

אם כן, בעוד שנות המלחמה והתקופה שלאחריה מאופיינים באקטיביזם הולך וגובר בקרב תנועות הנוער בארץ, הרי בבני עקיבא התגובה מתונה יותר. אמנם יש כמיהה לכוח יהודי ורצון לחזות בעצמה צבאית יהודית, אולם כמיהה זו מלווה במאמצי ריסון ובתגובות של חשש מפני חינוך למיליטריזם.

דומה שהשוואה בין תנועת הנוער ברית חשמונאים הפועלת באותן שנים ובין בני עקיבא תמחיש בביור את ההבדלים. ברית חשמונאים – תנועת נוער דתית-ציונית הרואה עצמה מגשימת משנתו הרעיונית של הרב קוק, מגדירה עצמה תנועה המקדשת את הכוח וקוראת "להעריך לשינוי ערכין של גלות ושעבוד והחלפתם בערכין של גבורה, מסירות נפש ושאיפת חירות".⁶² אחד מסמלי התנועה הוא המצודה המייצגת את הצבאיות, ודמותו של החשמונאי הלוחם מייצגת בתנועה את היהודי השלם.⁶³ לימים תנכס לעצמה בני עקיבא חלק ניכר מערכיה ומתפיסת עולמה האידיאולוגית של ברית חשמונאים, אך עתה מצויים אנו עדיין בימים שבהם בני עקיבא וברית חשמונאים מייצגות כל אחת ערכים, חינוך והשקפת עולם מנוגדים.

אל מול תפיסת עולם משיחית אקטיביסטית של ברית חשמונאים, הדוגלת בשימוש בכוח ורואה בגבורה הפיזית סמל ומודל ליהודי החדש, מייצגת בני עקיבא עמדת רוב בציונות הדתית באותם ימים – עולם ערכים שביסודו שאיפה לגאולה אוניברסלית ברוח חזון נביאי

60 מרדכי אליאב, בראיון לנבו (לעיל, הערה 5), עמ' 154–155. הרב נריה, שדעתו הייתה מסויגת תמיד מהערצת גבורת הלחימה, מבטא שנים לאחר מכן את עמדתו בנחרצות: "מעלים על נס את לוחמי הגיטאות [...] ואכן כבוד ותהילה להם. ברם יורשה נא להעיר: לוחמים מסוג זה היו גם בין אומות העולם [...] אכן מן הראוי היה [...] לציין במיוחד את דמות הלוחמים המקוריים – מורי הגטאות אשר תוך סיכון חייהם כינסו ילדים במחתרת במרתפים ולימדו אותם", זרעים, ניסן תשל"ב, עמ' ה–ז, מתוך הרצאה לסטודנטים; ההדגשות במקור).

61 נ' בלנק וח' גניזי, פעילות ההצלה של בני עקיבא בהונגריה, ירושלים תשנ"ד, בעיקר עמ' 140–141.

62 מתוך ביטאון התנועה החשמונאי, מצוטט אצל הולצר (לעיל, הערה 4), עמ' 85. על ברית חשמונאים ראו מ' בר לב, "היסודות האידיאולוגיים של ברית חשמונאים", בתוך ח' גניזי (עורך), דת ומחתרת בארץ ישראל בתקופת המנדט, רמת גן תשנ"ד, עמ' 155–183; הולצר (לעיל, הערה 4), עמ' 79–86; צ' צמרת, "ברית חשמונאים תנועת נוער חינוכית לוחמת", בתוך נ' מרדכי (עורך), תנועות הנוער 1920–1960, ירושלים 1989, עמ' 123–124.

63 הולצר, שם, עמ' 84; צמרת, שם, עמ' 124.

ישראל, כמיהה לשלום, סלידה מהכוח והגדרתו הערכית כאומנתו של עשיו. תפיסת עולם זו מורשת היטב בתנועה, היא מתקיימת לאורך שנים ומתבטאת היטב בשנים שבין מלחמת העולם השנייה למלחמת העצמאות ובתקופת המלחמה עצמה.

חבר בני עקיבא שנעצר בעת העלייה לביריה הצהיר: "נשק זה נשק מגן הוא [...] עלינו לשמר, לסקל, לנטוע ולבנות ישוב פורח".⁶⁴ בד בבד בבני עקיבא מגיבים בחריפות נגד פעולת הטרור של האצ"ל והלח"י,⁶⁵ ומתנהל דיון סוער מעל דפי זרעים על כוח ומוסר ואופן השימוש בנשק.⁶⁶

בין שנת תש"ה לתש"ח "הזהות הקולקטיבית של נערי ארץ ישראל התגבשה בסימן של שני מאפיינים: מנטליות 'ילידית' ו'אקטיביזם לוחמני'".⁶⁷ אלו הן שנות השיא של התפתחות האתוס האופנסיבי בקרב הדרור הצעיר ביישוב.⁶⁸ בשנים אלו בבני עקיבא עדיין שולט בבירור האתוס הדפנסיבי שעיקרו בנייה, נטיעה ושאיפת שלום, והנשק – ייעודו הגנה ושמירה.

הגישה אינה משתנה גם כשפורצת מלחמת השחרור. כמובן, בני עקיבא מתגייסת למאמץ המלחמתי, בניה מגויסים ולוחמים בחזיתות, ויישוביה נאבקים על נפשם בכל חלקי הארץ. אבל היחס העקרוני השלילי לכוח הפיזי אינו משתנה. ערב הקמת המדינה, בתוך סערת הקרבות, מתפרסם מאמר בזרעים הקורא לבירור מעמיק על דמות הצבא העברי ואופיו הרוחני ומזהיר מפני חינוך לצבאיות.⁶⁹ עמוד השער של גיליון אייר תש"ח, גיליון הכרות המדינה, מעוטר בתמונה גדולה של חלוצים מטפסים על הר וכלי עבודה בידם⁷⁰ – ללמדנו גם עתה, כשברור לכול שהעצמאות לא תושג אלא במלחמה, הרי בבני עקיבא הנשק העיקרי הוא כלי העבודה, ובעזרתו נכבשת השממה.

ובחודש מרחשוון תש"ט, עדיין בעיצומה של מלחמה קשה, כותב משה גולדשטיין:
אל נהפך את הרובה לפולחן, לפותר כל הבעיות, לאור האכזריות של שכנינו [...] עלינו להתחסן מבחינה אנושית [...] חינוך הנוער גם להבא יהיה מבוסס על עמידה בשער, על מעשי התגוננות, אולם לא על נקמת דם אלא על נקמת עבודה, על הפריית המדבר והדברת איש המדבר.⁷¹

64 זרעים, תמוז תש"ו, עמ' 2.

65 שם, כסלו תש"ז, עמ' 2.

66 גרינבלום (לעיל, הערה 5), עמ' 74–78. לדוגמה, משה טרטר כותב בתגובה למאמר שלהבנתו, יש בו אהדה למעשי טרור יהודיים: "האדם הישראלי מצא תחליפים לאלוקים בהערצת הלאומיות או בהערצת הכח והאגרוף", זרעים, חשוון תש"ח, עמ' יא.

67 שפירא, חרב היונה (לעיל, הערה 3), עמ' 464.

68 שם, עמ' 463–475, מנתחת שפירא בהרחבה אתוס זה.

69 זרעים, ניסן תש"ח, עמ' ו.

70 שם, אייר תש"ח, עמוד השער.

71 שם, מרחשוון תש"ט, עמ' ג.

ובהמשך דבריו מספר גולדשטיין בגאווה על טוהר הנשק של חיילינו בשדה הקרב.

מוסר וכוח בבני עקיבא בין תשכ"ז לתשמ"ד

20 שנה לאחר מלחמת השחרור, זמן קצר לאחר מלחמת ששת הימים, מתפרסם בעיתון זרעים מכתבו של צנחן נח"לאי צעיר בוגר בני עקיבא, אלי סדן שמו. לימים נכיר אותו כדמות בולטת בציונות הדתית, מראשי המתיישבים, פעיל בולט בגוש אמונים ומקים המכינה הקדם צבאית הדתית הראשונה.

סדן מתבקש לתאר את ההווי השורר ביחידתו אך בוחר לשתף את קוראי זרעים בהרהורי על המלחמה ומשמעותה.⁷² בינו לבין עצמו דן הוא בשאלת יחסו לאויב הערבי – ובאיזו מידה הוא משתוקק להרוג באויב. סדן מספר על דיון שהתנהל בפלוגה לאחר ליל מארבים, ובו מספרים חבריו על להיטותם להיתקל במחבלים ולהרוג בהם. כמה מחבריו טוענים שמדובר בדחף מוסרי לנקמה. אחרים מודים בגלוי שהם שונאים ערבים על מה שעוללו ליהודים במשך עשרות שנים "ועל-כן איננו נרתעים משפיכת דם ערבי". אחיו הקטן של סדן שולח אליו מכתב, ובו הוא כותב עד כמה רוצה הוא כבר להתגייס לצנחנים כדי שיוכל להרוג את כל הערבים הרעים. התיאורים והאווירה נגד האויב מציקים מאוד לסדן. הוא חושש מהלך רוח מסוכן שהולך ופושט בקרב הנוער. דעתו של סדן אינה נוחה מגל ספרי הגבורה ואלבומי הניצחון שיצאו לאחר מלחמת ששת הימים. לדבריו, הנוער לומד להזדהות רק עם פן אחד של דמויות הלוחמים ואינו רואה את מלוא דמותם. מסקנת דבריו היא חד משמעית:

עלינו להנציח דמויות גיבורים, אך לעטר את דמותם בזרי שלום. עלינו לספר לילדנו את סיפור הגבורה, אך לא לחנכם למיליטאריזם. אסור שהילדים הקטנים ירצו להיות צנחנים גיבורים ולהרוג את הערבים הרעים. הם צריכים לרצות שכאשר אהיה גדול כבר לא יהיו מלחמות. הצנחנים שלנו צריכים שיהיו בעלי כושר לצאת לפעולות תגמול ולעמוד בה בכבוד אך אסור שישאפו אליה.

כמו מקימי התנועה וראשוניה, גם הצנחן הלוחם בשנת תשכ"ח מודאג מאווירת הכוחניות השורה בין חבריו, מוטרד מהמיליטריזם ומשנאת הערבים. בתפיסת עולמו היהודית אין מקום לשיכרון הכוח ולשאיפות הקרב. עלינו לחנך לשלום, טוען סדן, להתנגד עקרונית למלחמה ולצאת אליה בליית בררה ובלב כבד. ששון הקרב ושאיפות הנקם זרים לרוחו של סדן. עורכי זרעים שמחים לתת מקום לעמדתו ולהעביר באמצעותו מסר חינוכי. בדבריו של סדן, בוגר התנועה, יש מסר חינוכי חשוב לחניכי התנועה. האם סדן מייצג את כלל בוגרי התנועה? כמובן, לא נוכל לדעת, אך עדותו מכרעת, שכן הוא חלק מקבוצה מובילה בבני עקיבא, שלימים תפוס עמדות הנהגה בציונות הדתית.

72 א' סדן, "הרהורי של צנחן", זרעים, סיוון תשכ"ח, עמ' 1.

נראה שפני הדברים השתנו לחלוטין בתשמ"ד, זמן קצר לאחר מעצרו של חברי המחתרת היהודית. חשיפת המחתרת הכתה בתדהמה את הציונות הדתית, חוללה סערת רוחות גדולה ועוררה דיון נוקב הנוגע בעצבים החשופים של החינוך הציוני-דתי בדור האחרון. מטבע הדברים הדי הוויכוח אינם פוסחים על ביטאוני זרעים. המערכת מפנה מקום נרחב לדעות ותגובות על שהתרחש, ושאלת היחס לכוח ולאלימות ביהדות עולה בכל עֶצמתה.

בגיליון אדר וניסן תשמ"ד פרסם אבי רביצקי, לימים פרופסור למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית, ממקימי נתיבות שלום ומהבולטים במנהיגי הציונות הדתית המתונה, תגובה שכותרתה "במקום מאמר". בתגובתו הפרושה על-פני חצי עמוד שרובו ריק מופיעה ציטטה אחת בלבד ללא דברי פרשנות: "כלי חמס מכרותיהם": אומנות זו של רציחה, חמס היא בידיהם, אומנות של עשו היא, ואתם חמסתם אותה הימנו" (מדרש רבה, רש"י).⁷³

תגובת הזעם והתדהמה של רביצקי לחשיפת המחתרת היהודית היא תגובת מיעוט בזרעים. רוב הדעות מסתייגות, מקצתן בחריפות, ממעשי המחתרת, אולם מגלות הבנה למניעים, למצוקה ולהלך הרוח. הדעה הרווחת הייתה שהאידיאולוגיה נכונה אך המעשים מוטעים. מערכת זרעים הובילה את העמדה התוקפת בחריפות את מעשי המחתרת ורואה בה שבר מוסרי קשה. אבל כמה מרבני התנועה והוגי הדעות החשובים שלה, גם אם הסתייגו רשמית מהמעשים, הם גילו אהדה רבה לקבוצה ולהשקפת עולמה האמונית. מקום נרחב מקבלת מעל במת זרעים העמדה התומכת בגלוי באנשי המחתרת, עמדה המקדשת את הקו הכוחני ואת שאיפות הנקם המתבטאות במעשי המחתרת היהודית.

דוגמה בולטת לקו זה היא מאמרו של גדעון ארליך "לברכה ולא לקללה", המגיב על מאמרו של רביצקי ותוקף אותו בחריפות.⁷⁴ הוא מבקש להוכיח בדבריו שיעקב בירך את בני שמעון ולוי ולא קיללם באמירתו "כלי חמס מכרותיהם". אומנות זו של עשו ניתנה להם לבני יעקב כברכה, מעשיהם ראויים לשבח, ובוודאי יש להם הצדקה מוסרית. מתפיסה זו מרחיב ארליך ומוכיח לשיטתו באוסף של פסוקים ומקורות שהיהדות דוגלת בשימוש בכוח ומחנכת לצבאיות ולאלימות על מנת להשיג את מטרותיה. הברכה שהעניק יצחק לבנו האהוב עשו – אומנות הלחימה, באו שמעון ולוי וגזלוה ממנו, ועל זה יש רק לשבחם.

"בעולמנו זה", אומר ארליך, "אם מייחסים אנו ערך לחיינו, ואם רוצים אנחנו להשיג מטרות חשובות לנו, כי אז חייבים אנו ללמד היטב אומנות זו של לחימה". ארליך תוקף גם את ההגבלות והסייגים שמטיל צה"ל על עצמו במאמציו למנוע פגיעה באוכלוסייה לא לוחמת. כמובן, יש להשתדל לעשות זאת, מסכים הכותב, אך רק בתנאי שאין הדבר מונע

73 זרעים, אדר-ניסן תשמ"ד.

74 זרעים, סיון-תמוז שדמ"ת, עמ' 7-9.

מהיהודים להגן על עצמם. מגבלות חמורות מדיי יש בהן זלזול בערך חיי אדם יהודי. העמדה המיליטריסטית והערצת הכוח זוכה בדבריו של ארליך למעמד של קדושה.⁷⁵

סיכום

שני גורמים עיקריים השפיעו על עיצוב דרכה של תנועת הנוער בני עקיבא בשאלת יחסה לכוח מיום הקמתה עד לשנת תש"ח: האחד – יחסה של התנועה הציונית לכוח, בעיקר של תנועת העבודה, והאחר – יחס הדת והמסורת היהודית לשאלה זו, כפי שפירשוה רבני הציונות הדתית והוגיה, בעיקר ראשי תנועת תורה ועבודה.

בצד העקרוני יש לומר שהשפעת הציונות על היחס לכוח בבני עקיבא היא שהובילה עם השנים להקצנה ולאקטיביזם, ואילו השפעת הדת והמסורת היהודית, כפי שפורשה בבני עקיבא, הייתה הגורם המרסן והממתן. קביעה זו חשובה מאוד בעיניי, שכן כחלוף שני דורות, בימים שלאחר מלחמת ששת הימים, ובעיקר לאחר מלחמת יום הכיפורים והקמתו של גוש אמונים, התהפכו היוצרות. האמונה הדתית נהפכה לגורם ההקצנה ולהפיכת הכוח לערך חיובי, לעתים מקודש. היחס לכוח נהפך לאמת מידה המעידה על חוסן ותעצומות נפש אל מול הרפיון והחולשה שאחזו בתנועה הציונית ובתנועת העבודה בפרט.

בשאלת יחסה של הציונות לכוח מציגה אניטה שפירא בספרה חרב היונה שני שלבים עיקריים:

מתחילת שנות העשרים ועד לפרוץ המרד הערבי. שלב זה מכונה "תקופת האתוס הדפנסיבי". בשנים אלו שולטת בכיפה העמדה שההשתלטות על ארץ ישראל תיעשה בדרך של בניין, התיישבות ונטיעה, וכי יהיה אפשר להגיע להסכמות והבנות עם יושבי הארץ הערבים בדרך של שלום. השימוש בכוח, שלעתים מתחייב, מוגדר כשימוש להגנה עצמית בלבד. אין מדובר בשנים אלו על כיבוש הארץ בכוח הזרוע. מיתוס תל-חי הוא המסמל יותר מכול לבני התקופה את האתוס הדפנסיבי.

תקופת האתוס האופנסיבי. ההכרה שאין מנוס משימוש בכוח צבאי חודרת ומחלחלת מתרצ"ו ואילך, עם פרוץ המרד הערבי. המאבק על גורל ארץ ישראל יתנהל, כך מתחוור לבני התקופה, בשדה הקרב. לפיכך נהפכת השאיפה לבניין כוח צבאי יהודי למטרה עיקרית. מתפתח אתוס הלוחם היהודי במנותק מאתוס העובד והמתיישב. הנוער הארץ ישראלי מקבל עליו את הלחימה ואת הכשרת הלבבות לאחוז בנשק כמשימתו המיוחדת של הדור.

75 דבריו של ארליך הם פרי חינוך ציוני-דתי המקדש את הכוח ורואה במלחמה אמצעי נעלה להשלת סדר עולמי חדש ולביעור קני הרשע. תפיסת עולם זו הולכת ומתחזקת עם השנים והיא דומיננטית מאוד בציונות הדתית בימינו. לניתוח התופעה ודוגמאות ראו לוז, מאבק במעבר יבוק (לעיל, הערה 1), פרק טו, המוקדש כולו לניתוח יחסה של הציונות הדתית לכוח ומוסר בימים שלאחר מלחמת ששת הימים; רביצקי (לעיל, הערה 4), עמ' 117–118.

גם בעיצוב השקפת העולם של בני עקיבא בשאלת היחס לכוח ניתן להצביע על שני שלבים:

השנים הראשונות להקמת התנועה, מתרפ"ט ועד תרצ"ו. בשנים אלו מוצגת עמדה חד-משמעית נגד כל ביטוי של צבאיות בתוך התנועה. חוקת התנועה מסתייגת מתרגילי סדר, מהתעמלות ואף מטיוולים. כל אלמנט המאפיין צבאיות נדחה. שאלת השימוש בכוח כשהוא לעצמו אינה נדונה כלל. מדובר בשנים שקטות למדי, שאינן מאלצות את התנועה להתמודד עם מציאות אלימה. מיעוט המקורות שלפנינו מעיד על סלידה עקרונית משימוש בכוח. גבורה צבאית ולחימה בנשק נחשבים זרים לרוח היהדות. אנו דנים בתקופה שאניטה שפירא הגדירה "שעתו הנאה של האתוס הדפנסיבי". מושגי היסוד של אתוס זה, המגיע לשיאו ביישוב בשנים אלו, עדיין אינם נקלטים בבני עקיבא.

מתרצ"ו ואילך. בשנים אלו מתגבשת בבני עקיבא השקפת עולם ברורה ומוצקה המזדהה עם הגדרת האתוס הדפנסיבי ואינה חורגת ממנו לא בימים הקשים של מלחמת העולם השנייה ולא ערב מלחמת העצמאות ולא בעיצומם של ימי קרבות קשים. ויכוחים ולבטים מלווים את עיצוב תפיסת היחס לכוח מתרצ"ו. דעות לוחמניות ואקטיביסטיות נשמעות בביטאונים התנועה על רקע אירועי תרצ"ו-תרצ"ט ובעיקר כתגובה למעשי הנאצים. אולם דווקא השמעת עמדות אלו, שבדרך כלל באות מפי החניכים, מבליטה ומחדדת את תפיסת העולם החינוכית-ערכית של הנהגת התנועה – תפיסה המפנימה את השימוש בכוח כדיעבד אך סולדת ממנו מלכתחילה. ההכרה בנחיצות השימוש בכוח והופעת עמדות בתנועה הרואות בשימוש בכוח ערך חיובי אין להן בסופו של דבר השפעה על העמדה הערכית הבסיסית של התנועה לאורך ימים.

אפשר לסכם ולומר שתפיסתה של בני עקיבא בשאלת הכוח מורכבת מהאלמנטים האלה: רתיעה עקרונית אידאולוגית משימוש בכוח, תפיסתו כ"אומנותו של עשיר" וכזר לעולם הערכים היהודי;

קבלת השימוש בכוח כרע הכרחי, שיש לקבלו בלית ברירה אך לקבוע סייגים וגדרים שיפחיתו ככל האפשר את השפעתו השלילית;

הצטרפות בלב שלם ותוך אמונה פנימית עמוקה לכוחות הלוחמים להשגת יעדיה של הציונות.